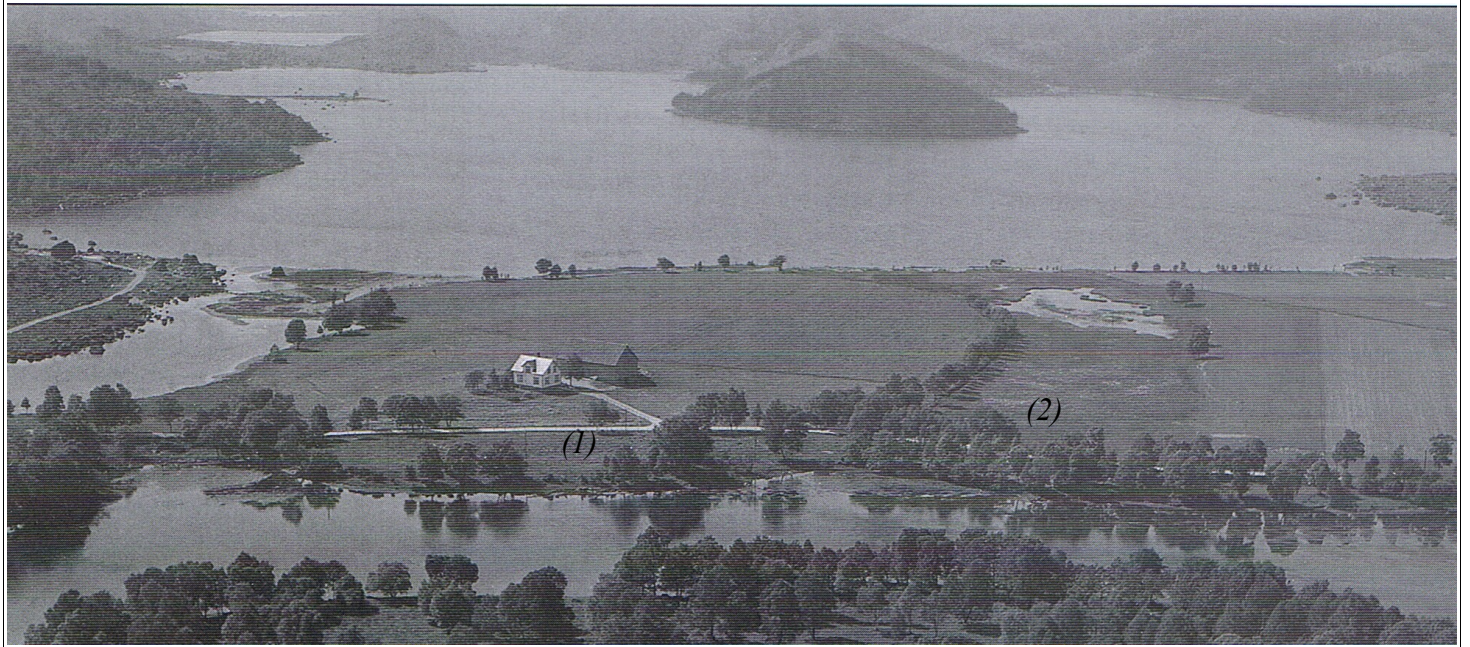

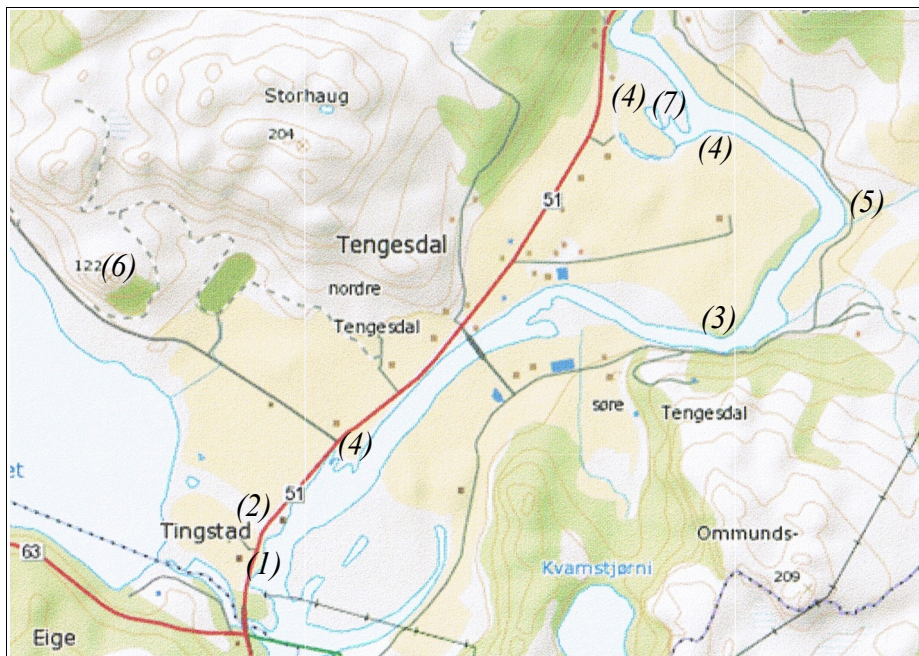
Paul Tengesdal

Tingplassen på Tengesdal

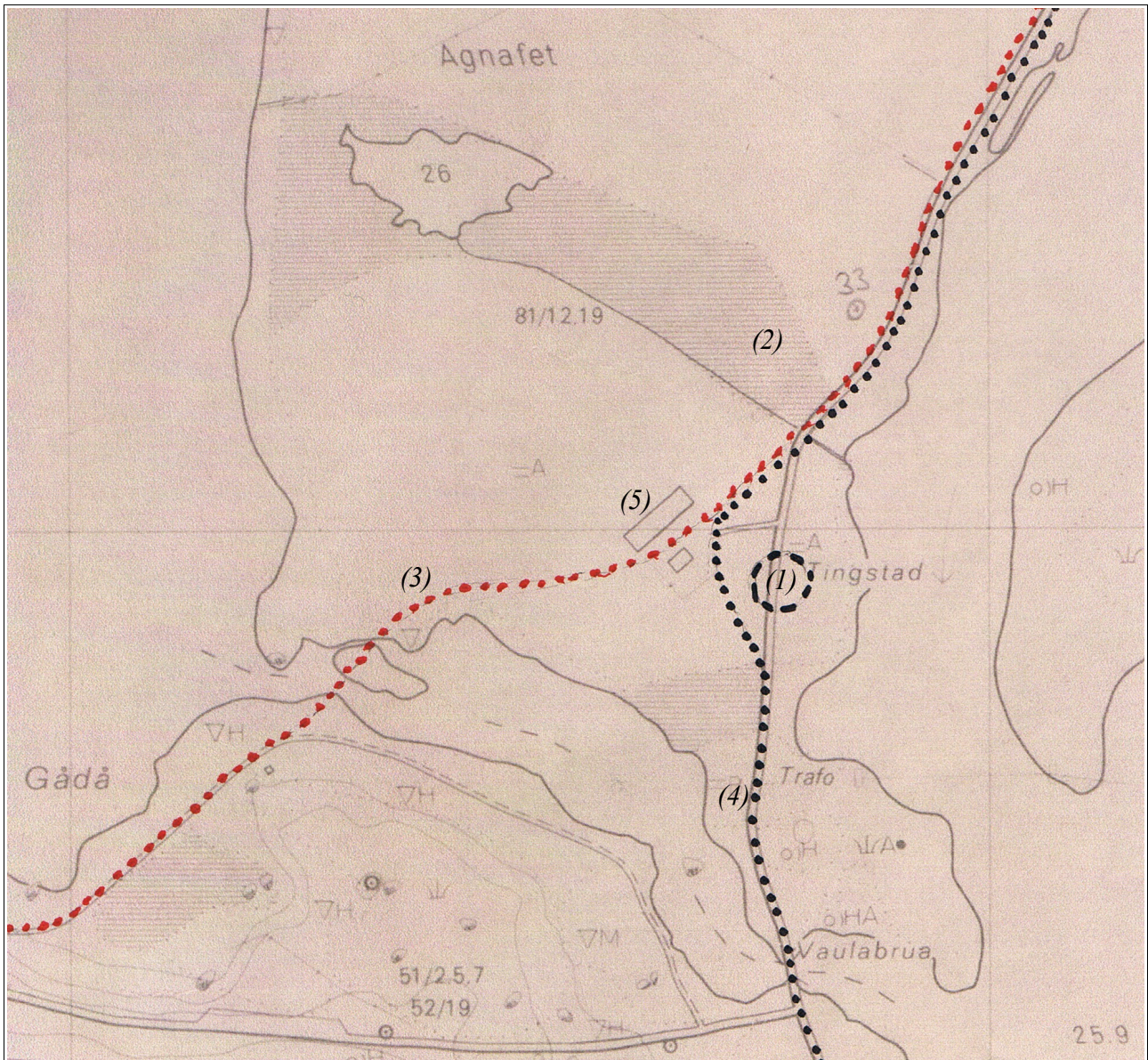
Bureisningsbruket Tingvold på Nordre Tengesdal, med Eikesvatnet i bakgrunnen og Bjerkreimselva i forgrunnen. (1)=Tingplassen og (2)=Agnafedet med den gamle gravplassen.

Foto: Widerøe Flyselskap, Oslo (1954).

Tengesdal i Bjerkeim er en historisk gard; (1)=tingplassen, (2)=gravplassen, (3)=Krossnes, (4)=gravhauger, (5)=muligens kyrkjestad, (6)=bygdeborg, (7)=Kampøyne, plass for holmgang. Det har også vært flere andre gravhauger på garden enn vist her.

TINGPLASSEN

Detaljert plassering av tingplassen. Tingplassen (1) hvor tinget ble holdt, skal ha bestått av to steinsatte ringer. Denne plassen lå på sør-øst siden av den gamle ferdselsåra fra vikingtida (3) fra Jæren, framom Tengesdal og videre austover.

Vegen til Egersund (4) vart opparbeidet i 1860-åra, og vart siden den nye hovedvegen til byen. I 1925 vart det satt opp et bureisningsbruk (5) på staden. Da vart hovedvegen til byen (4) rettet opp slik at den gikk utenom tunet, og fortsatte i rett linje gjennom tingplassen. Dermed vart tingplassen ødelagt for alltid. Siden har vegen blitt utvidet og lagt i en svak bue, slik at nå ligger mesteparten av tingplassen midt under vegbanen.

Agnafedet (2) ble på 1930-tallet nevnt som en mulig avrettingsplass for skipsreidet. Og ting tyder på det. Agnafedet ble oppdyrket for noen få år tilbake viste det seg at et ganske avgrenset område var langt mer fruktbart enn for det oppdyrkede området ellers; - dette kan bare bety at det har ligget en gravplassen her, og gitt den fosforholdige og næringsrike jorda.

Området var så stort at det ikke kan dreie seg om enkeltstående henrettelser, men må ha vært en markert gravplass i kristen tid. Nok en bevis på at det må ha stått en stavkirke på Tengesdal.

BEHOV FOR SAMLINGSPLASS

De som bodde i samme bygd, hadde visse saker felles enten de var frender eller ei. Det kunne være felles gudsdyrking i hov, av slike guder som Tor, Odin osv. De måtte ha en rettsveg til å enes uenige ætter og folk, og de måtte ha en ordning til å gjøre de fredløse de som de ikke kunne bo i en bygd sammen med.

De måtte også være sammen om å ha bygdeborger, dvs. festningsverk i haug og hammer, til å samle og beskytte husfolk og løsøre når det var ufred. Bygdeborgene er helst fra folkevandrings-tiden (ca. år 400-600). Bygden ble da et samfunn, og samlingsstedet var bygdetinget. Skikken med å holde ting er utgammel, og har funnet sted i mange land. Tinget kunne være for en bygd eller et større område. Det er selvsagt at når det skulle gjøres et felles tiltak, måtte folk komme sammen for en avgjørelse. Det er også selvsagt at når noen hadde lidd urett, og han ikke kunne eller ville rette på det selv, ville han klage over uretten for andre i flokken og høre hva de andre mente og be dem om hjelp mot ugjerningsmannen.

ALDER PÅ TINGPLASSEN

Fra folkevandringstiden (400-600 e.Kr.) må det i Norge ha eksistert bygdesamfunn med høvdinger i spissen. En trengte lover og regler den gang som i dag, selv om det ikke fantes noen stat i egentlig forstand, og odelsbonden var nærmest konge på egen grunn. Men folk i en bygd hadde likevel mye med hverandre å gjøre. Man samlet seg på lokale bygdeting når saker av felles interesse skulle drøftes. Det falt seg naturlig at høvdingene kom til å øve en sterk innflytelse på tinget. Likeledes også som rettens håndhever.

Et *ting* var et sted hvor de vedtok og bekreftet lover, løste tvister og hvor dom ble avsagt. Tinget var både en lovgivende og en dømmende forsamling. Her ble alle tvister drøftet og løst, her ble det meklet og avsagt dom. Tinget var den øverste instansen i rettsprosessen. Tingsystemet var den politiske grunnstrukturen i det norrøne samfunnet og kan ikke bare sees på som en domstol, det fungerte som et samfunnsregulerende og stabiliserende element under forskjellige konger med ulike "politiske ideologier". Det var bl.a. på tinget at konger, etter norrøn tradisjon, ble *valgt* av folket.

Ut i fra såvel nyere arkeologiske funn som nygranskning av for eks. Frostatingloven, kan en med ganske stor sikkerhet anta at tingsystemet har eksistert iallfall i fra omkring 500-tallet, kanskje enda lengre tilbake i tid. Men tingsystemet var ikke et stillestående system, det var stadig under forvandling, slik at vi må se tingsystemet i et utviklingsperspektiv - med ulike sjikt tilpasset det rådene system i de forskjellige tidsepoker.

Tinget ble åpnet med at en eller flere menn, såkalte lovsigemenn, leste opp lovene utenat. Dette ble gjort av hensyn til at alle skulle kunne kontrollere at det ikke ble gjort avvik fra år til år - med mindre nye lover var gitt. Dette var nødvendig i et samfunn hvor den muntlige overleveringstradisjonen sto sterkt og som ikke hadde nedskrevne lover.

Den gamle retten var i hovedsak sedvanerett. Og sedvaneretten hadde sitt grunnlag i folks vaner og i folkemeningen. Dermed følte hver mann at han "eide" loven, "lovene våre" heter det i de gamle lovene. Når lovsigemannen sa loven fram, regnet de ikke det for at han lagde loven, han bare sa fram det som folk i grunnen visste, og som alle var enige i.

Grunnsynet på lovgivningsmakten er, etter det en kan skjønne, at skulle det gjøres lovendring måtte alle som det gjaldt (og som "eier" den gamle regelen), være enige i det. Lovgivningsmakten lå da selvsagt på tinget. Den som ikke sa imot eller ikke møtte, ble bundet av det som andre ble eige om. Kongen hadde samme retten som andre folk, han kan komme med framlegg til tinget om nye lover, og kunne få sine framlegg godkjente eller vraket.

Tingplassen på Tengesdal er altså svært gammel, rimeligvis mer enn 1500 år gammel.

PÅ TINGET

I det hedenske norske samfunnet uten statsmakt og statsautoritet var idéen om en objektiv rett så å si ukjent. Det objektive var mest et allment syn på hva som var sømmelig eller ærefullt.

En konflikt mellom to parter, for eks. pga. en ærekrenking eller et drap, ble i første omgang sett på som en ren privatsak. En slik krenking krever at en skaffer seg oppreisning, så sant en er en mann av ære. Oppreisning kan en få på tre måter: Med hevnen, med forlik eller med rettsak og dom over motparten.

Hevnen er fra gammelt av det mest ærefulle. Hvor liten sansen for objektiv rettferd var, viser seg i det at hevnen på ingen måte er tenkt som en utjamning av uretten. Hevnen er heller en bevisst krenking av motparten. Den står ikke først og fremst i et rimelig forhold til den krenkingen en selv har lidt, men skulle svare til den makta en har og den rangen en tilkjenner seg selv og ætten sin.

Derfor er det mindre ærefullt å slå tilbake i sinne enn å drøye og hevne seg med plan og overlegg. "*Bare trelle hevner seg straks, og stakkaren aldri*" heter det i et norrønt ordtak.

Men fordi hevnen er ment som en krenking, ikke som opprettelse av en likevektig rettferdstilstand, krevde hvert utslag av hevnen ny oppreisning. Et middel til å stanse denne hevnmekanismen var oppreisning ved forlik.

Forliket var en rein privat avtale som nærmest har en karakter av en handel. Begge parter møtte med de krenkingene de har lidt. Så ble disse taksert og veiet mot hverandre. En overskytende rest ble kanskje regnet om i penger. Når disse var betalte, var saken opp- og avgjort, og det var æressak å holde avtalen.

Ved takseringen har det mest å si hvem av partene som er den mektigste. Er den ene parten overmektig, kan den andre gå med på *selvdømme*, dvs. den sterkeste avgjør alt etter eget omdømme.

Dette var da en privat avtale, ingen ting som tinget eller samfunnet hadde noe med. Den ene parten kunne også gå med på selvdømme på visse vilkår. Var derimot partene mer jevnsterke, kunne en tredjemann bli satt til å avgjøre forliksvilkårene.

Ofte var det frender og venner som støttet eller tvang partene til forlik. Når det var tale om særlig grove krenkinger, for eks. drap, kunne det hende at voldsmannen ikke bare måtte ut med bøter, men også fare fra landet, enten for livstid eller for en avgrenset tid, for eks. tre år. Men en voldsmann som var mektig nok, kunne sette seg mot slik avtale.

Forlik krevde at begge parter lot være å gå til det værste. Det var derfor regnet for mindre ærefullt enn hevnen. Men å hevne seg rent privat kunne være vanskelig på forskjellig vis. For eks. kunne andre folk blande seg inn i saken. Ville en derfor gjøre motstanderen det verste mén som tenkes kunne, måtte en sørge for at han ikke bare fikk deg, men hele samfunnet som fiender. Det kunne en greie med rettsak, ved å få han stemplet som brottsmann og dømt til «skoggangsmann» (fredløs) på tinget.

Stemming for tinget (påbud om å møte) var regnet for en særs fiendtlig handling. En prøvde derfor ofte i lengste laget å få til forlik før en gikk så langt, men stemmingen kunne også være et middel til å tvinge motstanderen til å gå med på forlik.

Den som ble stemnt, kunne prøve å hindre at stemmingen fikk gå for seg etter reglene, for eks. med å rømme unna eller med væpna motstand. Den som skulle stemne en annen, burde derfor ha med seg nok mannemakt.

På tinget måtte saksøkeren stige fram for dommerne, ta opp igjen innholdet av stemmingen og føre fram vitner og andre bevis. Seinere kunne den saksøkte føre fram forsvarsgrunner. Deretter hadde dommerne valget mellom å godta klagemålet eller å avvise det.

Så store forberedelser som det krevde å føre en rettsak fram til doms, var det bare alvorlige saker som kom så langt. Vi finner således mange tilfeller der dommen fører til at den domfelte ble skoggangsmann. En slik er utstøtt fra samfunnet. Ingen har lov til å ha noe med han å gjøre, ikke engang hjelpe han ut av landet. Med dommen gir samfunnet saksøkeren rett og stønad til å fullføre hevnen lovlig, og han var en stakkar om han ikke greide det.

Men selv når rettssaka kom fram på tinget og for dommerne, ble den først og fremst regnet for en privatsak. For på alle steg i sakførselen kunne partene bryte av rettergangen og gjøre forlik. Ja, i sagaene fins det eksempler på at klageren kan omgjøre en offentlig skoggangsdømme med å forlike seg med den dømte.

Kort sagt var konflikter i første rekke en privat sak. Et drap burde ikke nødvendigvis komme opp for tinget. Tinget eller samfunnet hadde ikke noe med dette så lenge ingen førte saken til tings. Det var en privatsak, og så lenge partene ble forlikte var det greit. Det var ingen lov som forbød hevn eller påbød hevn - det var bare skikk og bruk og snakk om å opprettholde æren.

Den som skulle drive igjennom en alvorlig rettssak, måtte ha stor mannmekt ikke bare ved stemningen, men også på tinget. Ellers kunne det hende at de som hadde lidd med den saksøkte, sprenget retten med vold.

Var dette umulig, fantes det enda et råd den saksøkte kunne gjøre for å slippe å bli dømt. Det var å be klageren ut til holmgang - en form for duell mellom to personer. Den foregikk, som navnet sier på en holme - dette gjorde at kampplassen ble avgrenset. Til en holmgang møtte de to kamphanene med sverd og skjold og førte en kamp på liv og død. Begge skulle ha hver sin skjoldsvein som holdt skjoldet for ham. Vinneren av kampen fikk retten på sin side. Det var anledning å knuse opptil tre sverd under kampen, men så måtte den uheldige slåss med bare våpen. Det var klare regler for hvordan kampen skulle foregå med en skinnfell i midten og oppmerkinger utenfor.

Helt nord på Nordre Tengedal, nede ved elva, finnes en halvøy som kalles Kampøyne – her har holmgangs-plassen vært.

FOLKELIVET I VIKINGTIDA

Typiske klesdrakt fra vikingtiden.

Vikingtidens samfunn var velregulert av lov og orden gjennom tingordningen som var tidlig utbygd i Norge. Hvert fritt menneske sto under loven og det gjaldt også for høvdingen og kongen. Samfunnet var gjennomsyret av religionen, men vikingene hadde ikke et eget ord for religion, men man omtalte religion, meget betegnende, som *siðr*, som betyr sed eller skikk.

Den moralske kodeksen i samfunnet, etikken, var derimot ikke knyttet direkte til gudetroen. Den sosiale ordningen var basert på et uskrevet æresystem. Rett og galt, kjønnsroller og seksualmoral, dagligliv og høytid, i alle forhold ble det frie menneskets handlinger og bedømt etter æresbegrepet.

En person med ære var rettskaffen, måteholden, gjestfri og gavmild, sine frenders støtte og

sine uvenners fiende. Det motsatte av ære var skam, og fordi den enkelte levde sitt liv som medlem av en ættekrets, kunne et enkelt menneske kaste skam over hele ætten. Ettersom det frie menneske ikke kunne leve med skam, måtte en ubalanse i det sosiale system rettes opp ved at skammen ble hevnet.

Synet på hevnen og måten den skulle tas på kan finnes i ordtaket: *"Trelle straks seg hevner, tufsen ingensinne"*. Den gode mannen derimot ventet. Han lot sitt offer gå uantastet undertiden i flere år, så det kunne se ut som all hevnpått var glemt. Men så en vakker dag faller hogget, hardt og ubønnhørlig.

I denne ventingen lå prøven på at det var en indre fasthet i karen. På oss kan denne sene, kaldblodige oppfyllelsen av hevnpått kanskje virke frastøtende og hjerterå, men vi får huske på at blodhevn var selvhjelpssamfunnets eneste virkelig effektive straffetrussel, og at det bare var gjennom de gode menns egen kaldblodige måte å håndheve den på, at den ble en virksom rettsinstitusjon og ikke bare en primitiv hevngjerrighetsakt. Det var m.a.o. samfunnsetikk i det stilltiende kravet om sen, "karakterfast" hevn.

Hevnen var altså en nødvendig følge av et sosialt system basert på og regulert av ære. Dette er bakgrunnen for de mange blodige feidene som ættesagaene og historieverk forteller om. Det var ikke lovløshet som er årsaken til vikingsamfunnets indre stridigheter, men et sosialt system som fordrer at balansen mellom ære og skam opprettholdes og utjevnes med hevn.

LANGHUSET

Bare få vikinger bodde i byer. De fleste av dem bodde i såkalte langhus på landsbygda. Langhuset hadde vanligvis bare ett stort rom, men de kunne også deles opp i flere rom, bl.a. en seksjon til fjøs.

Jernalderhuset på Ullandshaug ved Stavanger har vist oss at lengderetningen av langhuset var plassert slik at den mest vanlige vindretningen traff møneveggen, og det var i denne enden av huset fjøset plassert. Dermed virket nærmest fjøset som et sentralfyranlegg, da varmen fra dyra ble ført med trekken til den enden av huset som var forbeholdt folket på gården. Ulempen med systemet var nok at varmen fra dyra også førte med seg lukt.

Veggene var lagd av trematerialer, men på steder med lite skog, som for eksempel på Island, ble veggene lagd av torvblokker, og treplanker ble plassert på innsiden av veggene. Taket ble dekket med torv. Langhusene kunne være i fra 3 til 30 meter lange, noen helt opp til 83 meter (langhuset på Borg i Lofoten).

Gården var oftest plassert med god utsikt, slik at venner eller fiender kunne sees på lang avstand, lenge før de nådde fram til gården. Samtidig fikk vikingbonden også vist sin posisjon ved at gården lå der og viste seg fram for alle som passerte i området.

Langs veggene var det sitte- eller sovebenker som var dekket av skinn, hud eller tøy. Senger ble bare brukt i mer velstående hjem. Et ildsted midt på gulvet var hovedkilden til lys og varme, og det var et hull i taket som slapp ut røyken. Men en lampe kunne flyttes og stikkes i jordgulvet der det var behov for ekstra lys. Vikingene oppbevarte utstyr av forskjellige slag i trekister, som var plassert på forskjellige steder i rommet.

Noen vikinggårder hadde også innlagt vann i langhuset. De ledet vann i fra en bekk, elv eller en dam i nærheten inn under langhuset. Inne var vannrennen dekket av heller som de løftet opp når de trengte vann. Eksempler på dette er funnet på Grønland. (Helge Ingstad)

Vikinggårdene hadde et badehus eller en sauna nær gården, som ble brukt til det ukentlige badet. Lørdag var badedag for vikingene. Lå gården ved sjøen hadde de også et naust.

STORFAMILIER

Vikingene levde i storfamilier. Barn, foreldre og besteforeldre levde ilag. Når den eldste sønnen tok over gården ble han familieoverhode og ansvarlig for storfamiliens velferd. Han måtte forsørge hele storfamilien. De fleste vikingfamilier hadde hund og i hvert fall i fra ca. år 1000 hadde de også katter. De viktigste næringsveiene var fedrift, sauehold, jordbruk, fiske og jakt.

MAT OG DRIKKE

Vikingene hadde muligheter til et variert kosthold, men det kunne være problemer med å få tak i nok mat til tider. Det var f.eks. ikke uten grunn at de kalte måneden februar for «hungersmåneden».

Maten kunne bestå av brød, grøt, fisk og skalldyr, sjøpattedyr som sel og hval, kjøtt av hest, storfe, sau, geit, gris og lokalt vilt, fjærfe og egg, meieriprodukter som melk og ost, nøtter og bær, epler, sopp, løk og purre, tang og sjøvekster.

Av ville vekster kan nevnes *islandsk lav* (*Cetraria islandica*), *kvanne* (*Archangrlica officinalis*), *strandrug* (*Elymus arenarius*), *søl* (*Rhodymenia plamata*), *geitrams* (*Epilobium angustifolium*), *rosenrot* (*Sedum roseum*), *mura* (*Potentilla anserina*), *ffellsyre* (*Oxyria digyna*) og *skjorbukplanten* (*Cochlearia officinalis*).

Vikingene brygget mjød og øl. Gjennom handel eller fra vikingtokter hadde en del av de velstående også tilgang til vin. Som rusmidler brukte de i tillegg fleinsopp og fluesopp.

VIKINGKVINNEN

Kona, fruen i huset, hadde ansvaret for at maten skulle rekke til alle under den lange, mørke vinteren. Kvinnens arbeidsfelt var prinsipielt sett "innenfor dørstokken", mannens utenfor. Kvinnearbeidet innbefattet omsorgen for barna, mat- og melkestellet som kjerne smør og yste ost, tørke og røke fisk og kjøtt, stell av dyrene og tilvirkning av garn og klær. Blant kvinnens "sysler" var antagelig også tungarbeid som det å dra handkvernen og å bære vann. Dessuten tok kvinnene del i slåttonn og skurdonn. Hun skulle også ha kunnskap om urter for å kunne lage medisin til de syke og sårede.

Hun hadde ansvaret for driften av gården når mannen var på handelsreiser, jaktet eller dro i viking og hun kom sjelden eller aldri utenfor hjembygden. I rike familier hadde hun treller og tjenere til hjelp. Som et synlig tegn på sin stilling og makt fikk hun ved bryllupet nøklene til husets forråds-kister. Nøklene bar hun i et belte rundt midjen.

Menstruasjon kalles på norrønt *vanasótt kvenna* (vanlig kvinnesykdom). Rent språklig kan det se ut som om menstruasjonen ble regnet som en sykdom, ikke som noe normalt forekommende. Det kan være en ganske enkel forklaring på det. Vi vet i dag at kvinnens alder ved menstruasjonens inntreden har forandret seg gjennom tiden. Den lå trolig høyere før enn nå, og ofte ikke langt unna vanlig giftermålsalder. For de gifte kvinnene var det normalt at graviditeter, fødsler og diegivningsperioder gikk slag i slag. Levealderen var også gjennomgående lav. Da ble menstruasjonen faktisk ikke en så vanlig foreteelse som i våre dager.

En graviditet kunne være meget risikofylt. Farefull i datidens øyne fordi en måtte passe seg for så mange mystiske krefter som kunne skade fosteret og farefull i objektiv forstand fordi mange kvinner døde av komplikasjoner ved fødselen - f. eks. barsel-feber.

Når vikingkvinnen skulle føde, skjedde dette gjerne i knestilling, en skikk som holdt seg langt oppover gjennom århundrene. Barselkoner fra nabolaget kom til for å hjelpe - faktisk hadde de en lovbefalt plikt til å være til stede helt til barnet lå ved brystet. Demoner rådde også over fødselen,

og ble den vanskelig var det vettene som var ute. Ble det tvillinger, sier en saga at da hadde kvinnen vært sammen med to menn.

Spesielt egnede kvinner kunne også kle seg i rustning og delta kamp. Slike kvinner ble kalt en *Skjoldmø*.

MEDGIFT

Bruden kunne ha med seg tøy av lin og ull, en vevstol og en seng som en del av sin medgift. Kvinner fra rikere familier kunne også ha med seg smykker av sølv og gull, husdyr og gårder som en del av medgiften. Alt kvinnene hadde med seg inn i ekteskapet, fortsatte å være hennes personlige eiendom. Kvinnens medgift gikk senere som morsarv til hennes barn.

SKILSMISSE

Den gifte kvinnen ble sett på å tilhøre sin egen oppvekstfamilie, og ble på den måten aldri helt en del av sin manns familie. Om hennes mann behandlet henne eller barna dårlig, var for lat til å kunne forsørge dem, eller forulempet hennes familie, kunne hun skille seg fra sin mann.

For å gjennomføre en skilsmisse, måtte hun tilkalle noen vitner, og overfor vitnene proklamere seg skilt fra sin mann, først ved ytterdøren og senere ved parets seng. Etter dette var skilsmissen et faktum.

Om en kvinne forlot sin mann uten gyldig grunn, fikk mannen beholde hennes eiendom. Med sin rett til eiendom, arv og skilsmisse hadde vikingkvinnene større rettigheter enn de fleste kvinner i det øvrige Europa.

BARNA

Vi vet lite om hvordan barndommen artet seg i førkristen tid. Gravmaterialet er taust. Vi kan bare gjette oss til at de barna som døde, fikk med seg det samme gravutstyret som de voksne. I noen graver er det funnet ganske små økseblader av jern. Men om de har hørt med til smågutters leketøy eller om de er virkelige redskaper er nokså usikkert.

Først gjennom utgravningene i middelalderbyene kommer vi barna litt nærmere inn på livet. Vi vet at de har lekt med små trebåter, tresverd og økser, og med ørsmå krukker av leire. Enkelte beskrivelser i sagaene gir også inntrykk av at leken var den samme den gang som i dag.

Høyåttede folk holdt gjerne holdt for barna - det kunne være tjenestejenter, som barna fortsatte å ha et godt forhold til også etter at de ble voksne. Foreldrenes ønsker var at barna skulle bli voksne så snart som mulig, og barna var ikke så gamle før de ble satt til å gjøre nytte for seg, som å gjete kyr eller gå folk til hånde. Både gutter og jenter ble lært opp til de pliktene som senere ventet dem i deres voksne liv. Guttene skulle overta gårdsdriften - de måtte kjenne til alt som ble regnet til karenes arbeid.

På de aller største gårdene var det helst treller og tjenestefolk som tok seg av det daglige stellet på gården. Gutter som vokste opp i slike stormannsslekter, fikk opplæring i våpenbruk og idretter, slik det sømmet seg for mannsemner av høy byrd. Det var ikke uvanlig at barn fra stormannsslekter ble sendt til fostring hos en annen storslekt som det gjaldt å ha et vennskapelig forhold til. Det ble regnet som en ære både for fosterfamilien og for barna selv.

For småjentene falt det naturlig å følge med i alt det arbeid som kvinnene gjorde på gården. De lærte seg å spinne og veve og lage mat, og arbeidsbyrden økte med alderen. Målet var å bli gift, ofte i ung alder, slik at hun kunne overta som gårdskone på mannens gård og utføre det arbeid som

tilfalt kvinnene der. En jente av høy byrd ventet å bli husfrue på en storgård. Hun lærte seg snart hvordan hun skulle administrere trelle og tjenestefolk i arbeidet på gården.

NÅR BLE BARNA VOKSNE?

Slik vi møter barna i vikingtid og tidlig middelalder gjennom lovverket, kan det virke som om barna ble vurdert og akseptert som mennesker først når de satt inne med de kunnskapene og noen av de erfaringene som voksne mennesker hadde.

I den eldste tiden later det ikke til å ha vært noen faste regler for når barna ble regnet som voksne. Sikkert varierte dette for hvert enkelt barn. Men felles var at de hadde en «kort» barndom. Det var ikke mulig for barna å leve sitt eget liv uten de voksnes innflytelse. Barn og voksne levde i fellesskap på gården, og barna strevde med å tilegne seg den kunnskapskapital som skulle til for å overta de pliktene som ventet dem i det voksne liv.

Jenta kunne være gifteferdig eller «mannbar» alt i 12-15-årsalderen. Da var hun både fysisk moden, og kjente til det arbeid som krevdes av kvinnene for at de skulle bli gode gårdskoner. Giftemålet, som ble planlagt av slektingene, ble sett på som en forsikring for gjensidig hjelp og beskyttelse. Jenta selv hadde normalt ingen rett til å velge hvem hun skulle gifte seg med.

Guttene måtte vise at de hadde kunnskaper nok til å overta gardsdriften før de ble regnet som voksne. De måtte gjøre et mannsverk. Når de tilhørte stormannsslektene, var karstykket gjerne å delta i slag eller fare i viking. Sagaene nevner at Olav Tryggvason drepte sin første mann da han var ni år gammel. Og Olav Haraldsson, som senere ble «hellig», drog i viking da han var 12 år. Selv om sagaene overdriver i sin iver etter å forherlige helteskikkelsene, gir de likevel et bilde av hvordan barna alt på et tidlig tidspunkt måtte leve opp til de forventninger som de voksne krevde av dem.

Før barna nådde kunnskapsalderen, ble de i kristen tid regnet med til en gruppe som lovene kaller «umyndige». Hvis umyndige gjorde skadeverk, måtte de foresatte tre støttende til. Men det skulle ikke bøtes mer enn halvparten av det som krevdes av en voksen.

Ingen kunne selv ta imot rettsbot eller bøde rettsbot før han var fylt 12 vintre. Da ble han regnet for «halvrettesmann», og måtte ta ansvaret for sine egne handlinger. «Fullmyndig» var han først når han hadde levd femten vintre. Da kunne han både kreve, og måtte selv ut med full rettsbot. Han kunne også vitne i domssaker, og til en viss grad føre sin egen sak fram på tinget.

Men full myndighet fikk han først når han overtok gardsdriften og satt i høusetet. Den ugifte jenta hadde mindre råderett enn brødrene. Loven slo fast at ingen jenta kunne styre godset sitt før hun var 20 år gammel. Giftet hun seg før den tid, var det mannen hennes som forvaltet godset. Mest ufri var den jenta som forble ugift, og som ble gående hjemme på farsgården også i voksen alder.

Spedbarn og små barn ble automatisk hos moren etter en skilsmisse. Eldre barn ble vanligvis delt mellom foreldrene etter den respektive families velstand og status. Barn ble betraktet som fullverdige familiemedlemmer og deres rettigheter ble beskyttet gjennom loven, i forhold til sin rett til å få ut sin del av arven etter en skilsmisse.

UTSETTING AV BARN

Et barn betydde en framtidig økning av arbeidskraft. Men det kunne også representere en trussel mot foreldre og søsken. En munn mer å mette kunne være nok til at maten ikke strakk til i uår. Bitter erfaring tilsa hvor mange mennesker gården med rimelighet kunne fø. Det er på denne bakgrunn vi må forstå utsettingen av barn. På mange måter er dette vikingtidens svar på abort.

Uproduktive som barna var, var de til mer bry enn til gagn mens de var små. Vanskapte barn som aldri kom til å gjøre praktisk nytte for seg var det liten plass til i et samfunn der hver og en

måtte sørge for seg. Men det fantes selvsagt unntak, i Gisle Surssons saga kan vi lese om en familie som lot et psykisk utviklingshemmet barn vokse opp.

Men også velskapte barn kunne være en så stor byrde at man heller drepte barnet straks det var født, eller «satte det ut» i skogen, for at det skulle dø der. Sulten var aldri langt vekk for alminnelige mennesker. Ble det vanskelige tider, gikk det ut over alle som holdt til på gården. Men det kommer klart fram i sagaene at det ikke var god skikk å sette ut barn.

FRILLER OG FRILLEBARN

I hedensk tid fantes ikke begrepet «uekte» barn. Det var opp til folk selv og den nærmeste ætt hvordan man ordnet samlivet sitt. Det var intet forbud mot at en mann holdt seg med flere kvinner samtidig.

I sagaene hører vi om friller. Det var kvinner som levde sammen med en mann uten at det var inngått formelt ekteskap, det vil si at det var ikke gitt *mundr* (giftingsgave). Mannen kunne samtidig være gift med en annen kvinne. Ofte var den sosiale forskjellen mellom mannen og frillen så stor at noe ekteskap ikke kunne komme på tale.

Mange av kongssønnene i Norgeshistorien er frillebarn: kongene var vel også best rustet økonomisk og sosialt til å holde friller. Både frillebarn og barn av mer løse forbindelser fikk farens sosiale status og arverett, hvis han bare vedkjente seg farskapet. Barnet skulle da underholdes av faren og hans ætt. I farskapsaker var regelen at moren skulle oppgi barnefarens navn. Hvis han ikke avla nektingsed sammen med venner som støttet ham, ble han regnet som far.

Forholdene i bygda i vikingtid og middelalder var antagelig så gjennomsløtte at det var vanskelig å stikke seg unna. Borgartingloven bruker til og med betegnelsen «halv far». Det er når moren like før eller under fødselen utlegger en mann som barnefar. Selv om han da nekter, må han dekke halvparten av utgiftene til barnet det første året. Hvis kvinnen ikke kunne eller ikke ville oppgi barnefaren, gikk man ofte ut fra at det var en trel, men barnet fikk den samme sosiale status som morsætten.

Barn som trelkvinner fikk med sin eier, ble treller. Men faren kunne frigi barnet og fostre det hos seg. Da fikk det samme sosiale status som faren etter Gulatingloven, men noe dårligere etter Frostatingloven. Dette skulle helst skje før barnet var fylt tre år.

ÆTTLEIING ELLER ADOPSIJON

Også på et senere tidspunkt kunne en far bedre og trygge kårene til barn av kvinner han ikke var gift med, hvis bare nærmeste arving samtykket i det. Da ble det foretatt en høytidelig seremoni hvor vedkommende ble adoptert, ble «leiet (ledet) inn i ætten». I praksis betydde det at sønnen - de eldste bevarte lovene nevner bare sønner - ble fullt arveberettiget. De fikk da vokse opp på farens gård eller ble fostret hos slektninger.

Lovene gir oss et lite innblikk i hvordan denne ættleiiingen har foregått. På gården blir det gjort i stand til gilde. Det blir brygget og slaktet, helst skal det være øl av minst 3 såld malt, og kjøtt av en tiårs okse. Av skinnet på høyre framfoten til oksen skal det syes en sko. Denne hudskoen blir stilt på gulvet like ved ølkjerret.

En etter en kommer frendene fram. Faren stiger først opp i skoen, deretter sønnen som skal ættleies, så følger nærmeste arving og andre frender. Faren sier høytidelig: «Jeg leder denne mannen til gods som jeg gitt har, og til gjald (bøter) til gave og til sess og til sete, og til bøter og til bauger (verdier) og til all rett, slik som mor hans ble kjøpt med giftingsgave»

I Landsloven av 1274 er denne seremonien blitt noe enklere. Den som leies i ætt skal nå gå fram til kirkedøren mens faren sier fram formularet. Både menn og kvinner kunne ættleies på denne

måten.

Kirken fordømte både løse forbindelser og frillevesenet og førte en stadig kamp for at bare kirkelig vielse skulle aksepteres. Det er kirkelig innflytelse som er årsak til at horunger (barn i frilleforhold) og risunger (barn av mer løse forbindelser) etter hvert ble sett ned på, slik at de utover i middelalderen fikk lav sosial status og stadig stod svakere når det gjaldt arverett. Kirken gikk til og med så langt at slike barn ble nektet å bli gravlagt på kirkegården - de ble med andre ord dømt til et liv utenfor det akseptable.

DET FATTIGE FOLKET

På de mindre gårdene var oppdelingen mellom kvinners og menns arbeid mindre strengt. Uten tjenere og trelle måtte alle familiemedlemmer bidra etter beste evne for at familien skulle kunne overleve i det strenge skandinaviske klimaet.

TRELLENE

Trellene hadde ingen lovstiftede rettigheter. De ble sett på som eierens eiendom. De kunne kjøpes og selges og eieren kunne behandle dem som han eller hun ville. Om en trell ble drept av sin eier ble det ikke ansett som mord. Om en fri mann drepte en annen manns trell, skulle morderen erstatte kostnaden for en ny trell. Prisen var omtrent den samme som for et husdyr.

Når en kvinnelig trell fikk et barn, ble barnet automatisk eierens eiendom. Dersom en gravid trellkvinne ble solgt, tilhørte barnet den nye eieren.

ARBEID PÅ GARDEN

Døgnet var inndelt i åtte økter, hver økt på tre timer. Om sommeren i høyonna stod folk opp med solen; gresset var lettere å slå når det var duggvått. Dette vil si at de i hvert fall var oppe i den andre økten, som ble regnet fra ca. halv fem til halv åtte om morgenen. Det var neppe noe særsyn sommerstid at folk fremdeles var i arbeid i syvende økt, som tok til ca. halv åtte om kvelden.

Rundt om i bygdene laget folk seg det en nærmest kan kalle geografiske klokker. Med en gård som sentrum fikk fjelltopper og nuter i omegnen navn som Middagsfjellet, Middagshorn, Middagshaugen, Middagsnib, Middagsberg, Rismålsfjell, Nonsfjellog, Nonshø osv. etter det tidspunkt da solen stod over dem.

Den faste rammen for årets arbeid var de uunngåelige onnene: våronn, slåttonn, skurdonn. Men imellom og etter onnene falt forskjellig annet arbeid. Lauvingen begynte ofte før slåtten og fortsatte etter at den var over så lenge det var løv på trærne. Løv som falt om høsten, ble dessuten rakt eller sopt sammen og brukt som fôr. Annet tilleggsfôr skulle også samles og bringes i hus. Etter slåtten eller om høsten kom for eksempel "mose-onna". "Jern-onna", jernutvinningen, falt gjerne også mellom slåttonn og skurdonn eller om høsten. Dessuten måtte store mengder ved skaffes til hus og hugges i løpet av året.

Om vinteren var det nok å ta seg til med all slags innarbeid - i tillegg til veiding eller fiske og andre utesysler, for eksempel å hente hjem mose, lauv og høy fra fjell og utmark. For mannfolkenes vedkommende dreide innarbeidet seg om reparasjoner av redskaper og verktøy og om å lage nye når det trengtes.

På en vanlig gård ble nesten alt som var nødvendig for livets opphold produsert, bokstavelig talt fra grunnen av. Enhver bonde var snekker og hver gård hadde sin egen smie. Folk laget sine redskaper og sitt utstyr selv; spader, ploger, harver, gjødselgrep, ljàer, sigder, lauvkniver, river,

jordbruksredskapene, kjøkkenredskaper, redskaper for tilberedning og veving av ull og lin, jakt- og fangstredskaper, kløv- og rideutstyr, sleder av forskjellig slag, økser og diverse annet verktøy, våpen, tau osv. Dessuten skulle hus og gjerder bygges og holdes ved like.

Men før en kom så langt som til å lage alt dette, måtte råemnene skaffes til veie. Viktigst blant disse råemnene var tre, jern og hud. Hud var et av gårdens produkter, eller et resultat av jakt. Og hudene måtte bakes og beredes. Når det gjaldt trevirke, måtte en lete etter emner til forskjellig bruk - vår tids midler til å forme treet manglet. En våken kar hadde alltid øynene med seg etter et emne som egnet seg til høvre eller sledemeier eller hva han nå trengte.

Jernet, selve forutsetningen for et jordbruk ut over steinalderstadiet her i landet, hvor råstoffene til bronse hadde vært importvarer, ble møysommelig utvunnet av myrmalm. Jernutvinningen har vært vanlig overalt hvor det fantes jernholdige myrer innen rimelig avstand fra tilgang til trevirke. Men det var en vanskelig og tidkrevende kunst.

Gjødselen ble kjørt ut på åkrene på sleder, og sleder ble brukt både sommer og vinter. Men ikke alle hadde trekkdyr; mange bar gjødselen ut på ryggen i store kurver.

Pløyingen var plundrete med de gamle redskapene, enten en brukte ard eller plog. Med arden måtte åkeren gjennomarbeides to ganger. Først i én retning og så på tvers av denne igjen. Plogene hadde på sin side en tendens til å skjære seg ut av jorden. Plogmannen måtte som oftest holde redskapet på plass med den ene foten mens han hinket av sted ved siden av. Men langt fra alle brukte så avanserte redskaper; på mange gårder ble åkrene spadd.

Det å så ble betraktet som en hellig handling. Forskjellige forestillinger om magi knyttet seg både til vekstprosessen og til innhøstingen, og selve vekstkraften ble oppfattet som en vette. En mener at en høstfest var del av det som er blitt vår julefeiringen, blant annet kan skikken å sette ut julenek være en rest av gammel fruktbarhetsmagi. Og innhøstingen ble feiret så sent på året fordi treskingen med tust er tidkrevende arbeid, og var ikke unnagjort før ved den tiden. En brukte tunge håndkverner til å male kornet.

Både stell av dyrene og tilberedning av produktene førte med seg atskillig mer arbeid enn det gjør i dag. Førsakingen var både mangfoldig og tungvint. Eng såvel som åker var steinet og folk sådde mellom steinene. Høyet ble båret eller kjørt inn på slede. Og folk slo ikke bare englandet, de rasket med seg alt de kunne finne av brukbart gress, om det så stod ved veikanter eller på myrer. For å få gjødslet enger og utslåtter systematisk var det dessuten vanlig mange steder å la feet gå i "grind", en gjerdeanordning som kunne flyttes fra sted til sted. På grunn av ulv og bjørn betydde dette at folk måtte vokte dyrene også om natten.

Av utmarksfôr som ble brukt i tillegg til høy, og til dels ble høstet langt fra gården, var lauv det viktigste. Kvistene ble skåret og buntet sammen i "kjerver", bunter, som så ble tørket før de ble brakt i hus. Trærne som ofte var bjørk, men også osp, or, ask og selje, ble planmessig høstet, gjerne med en hviletid på 7 år mellom hver gang for hvert enkelt tre.

Lav var en annen førsort, og den har vært vanlig i mange fjellbygder. Laven ble samlet i fjellet i hauger på størrelse med et passelig sledelass og hentet ned på vinterføre. I kyststrøkene ble tang brukt som hjelpefôr; lyng ble også brukt der hvor tilgangen var rikelig. Det var også vanlig å bruke "skav" (bark) og "beit" (bjørk eller furu som ble hugd vinterstid og brakt til gårds hvor buskaper kunne ete av kvistene).

På Grønland ble dyrene, av mangel på høy vinterstid, også foret med fiskeavfall. Det gjaldt å holde liv i så mange dyr som mulig vinteren over, men sulteføring var heller en regel enn en unntagelse.

Melkestellet med kjerning og ysting var også tungvint. I tillegg kom slakt og alt det arbeid som dermed fulgte, og beredningen av huder og skinnfeller.

I forbindelse med jakt og fiske ble det også brakt i hus mat som skulle tilberedes og huder og skinn som skulle stelles og bakes. Og produksjonen av klær var en sak for seg. Den inkluderte alt fra dyrking av lin og klipping av sau via lin-bråking og karding til spinning (med håndtein), veving og søm.

Et annet nødvendig arbeid var å lage tau av hamp eller bast, og det ble drevet hagebruk. Så langt tilbake som vi kjenner jordbrukets historie i Norge har det dessuten vært slik at produktene som jorden gav, ble supplert med avkastningen fra annet arbeid, alt ettersom forholdene lå til rette for det. I kyststrøkene ble det drevet fiske, fangst av sel og hval og dunsanking. I innlandsstrøkene var jakt og ferskvannsfiske binæringer. Dessuten drev de med jernutvinning og tjærebrenning.

I en overenskomst mellom kong Magnus Lagabøte og erkebiskopen Jon Raude av Nidaros (1277) finnes en liste over de varer som folk skulle svare tiende av, og den gir en viss oversikt over produkter i bondesamfunnet; ost, ull, frukt, stor eller liten, all sæd, rug og hvete, lin og hamp, neper og erter, skrei og all slags annen fisk, sel, hval, håkjerringtran, all veiding, salt, kvernsteinsbrudd, tjære og jern -. Under "all sæd" hører da, får en gå ut fra, bygg som var det vanligste kornslaget og havre, som var alminnelig for eksempel i de ytre bygdene på Vestlandet samt "bland-korn", bygg og havre sådd sammen.

LEIDANG

Et slikt leidangskip lå alltid beredt i Tengsastranda.

På tinget på Tengesdal vart det bestemt hvem som måtte delta i landvernet, hvem som skulle være høvedsmann, nødvendig årlig vedlikehold, utrustning og annet som gjaldt landvernet.

I Heimskringla (skrevet på 1220-tallet) er det sagt at Håkon den gode (konge 918-961) let landet rutes opp i skipsreider så store at de kunne reide ut (røste ut) til landvernet et velbudd skip med fullt mannskap, utstyr og mat til 2 – 3 måneder. Denne skipsflåten var kalt for *leidang*. Et skipreide skulle gå så langt inn i landet som laksen gikk lengst.

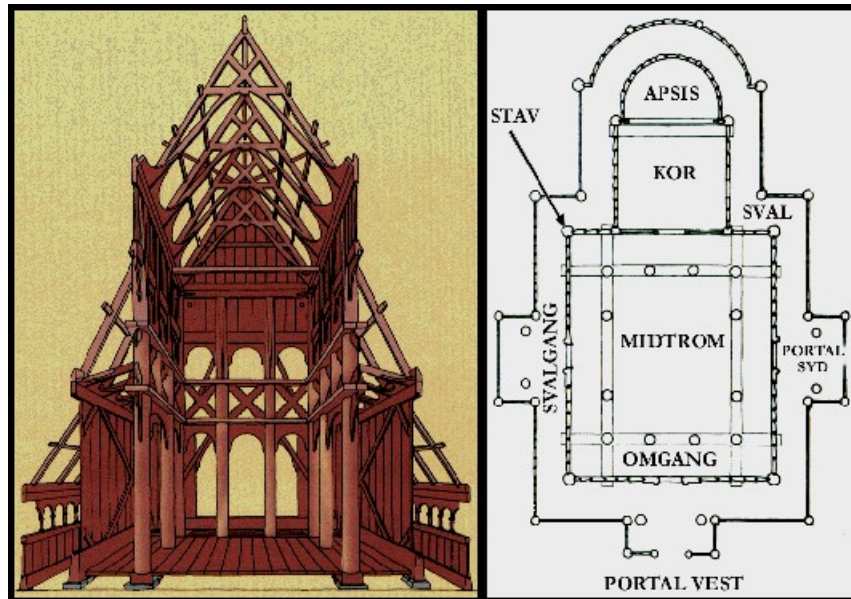
Dette skipsreidet fikk navnet «Thænxadale» (Tengesdal), og gikk til sjøs ved Tengsareid, der leidangskipet lå. Enda i dag heter et sted «Bjerkreims-støe» nede på Tengs, der hvor reidsla vart samla fra gardane langs Tengs-elva, fra Vinjavatnet (garden Veen) i nord til Markgrovhølen under Bjordalsfossen i øst. På vestsiden av Tengsastranden heter det Lervik. Her skal det ha vært en opplagsplass i gammel tid.

Thænxadale var administrasjons-senteret, og her var og kyrkjestaden etter at kristendommen ble innført, og like til omkring 1380-åra, da vart det en nyskiping med «Biarkreimz skipræidho», og Bjerkreim vart den nye kyrkjestaden.

NY RELEGIØS SAMLINGSPLASS

Etter at kristendommen kom til landet (1050) og i det første hundreåret, vart det bygget mange kirker omkring i landet. Men fra den første tiden ble de kirkelige handlingene foretatt ute i det fri. På Tengesdal finnes det et sted ved elva som kalles Krossnes. Se (3) på kart side 1. Dette vitner om at det i gammel tid har stått en kross her. Derfor kan vi anta dette må ha vært det første kristne samlingsstedet i skipreidet «Thænxadale». Kanskje dette var samlingsplassen i lang tid fremover før det vart satt opp en stavkirke – ingen vet.

STAVKIRKE OPPFØRES

*Denne tegningen viser hvordan stavkirker ofte ble bygget.
Ingen vet om det var en slik kirke som ble oppført på Tengesdal.
I sin minste utgave bestod stavkirken av bare midtrommet og koret.
Sannsynligvis har kirken på Tengesdal vært av en slik type.
For plassering; se (5) på kart side 1.*

GRAVPLASSEN PÅ AGNAFEDET

Da Agnafedet (Se (2) på kart side 2.) ble oppdyrken for noen år tilbake, viste det seg at et ganske avgrenset område var langt mer fruktbart enn for det oppdyrkede området ellers; – dette kan bare bety at det har ligget en gravplassen her, og gitt den fosforholdige jorda.

Området var så stort at det ikke kan dreie seg om enkeltstående henrettelser, men var en markert gravplass i kristen tid. Dette må ha vært gravplassen til stavkirke på Tengesdal.

KILDER:

Nettstedet til Arild Hauge – www.arild-hauge.com

Aaland Gård, mai 2011
Paul Tengesdal